Jurisprudence and politics
ISSN: 2717-3569
EISSN:2717-3577

Enjoining Good and Forbidding Wrong: An Endogenous Mechanism for Ensuring Social Security in Islamic Political Jurisprudence*

Mahdi Gordi Takhti
Graduate of the Islamic Seminary, Level 4; Seminary Instructor and Instructor at Al-Mustafa International University, Qom, Iran.
takhti313@gmail.com

Abstract

Social security does not merely mean the absence of crime, harm, or threats; rather, it encompasses the preservation of normative order, the protection of rights, and the maintenance of social trust and cohesion. This study seeks to explain the capacity of enjoining good and forbidding wrong to strengthen social security within Islamic political jurisprudence and to identify the mechanisms and intervening conditions that connect this religious obligation to social security. Its objective is to explain how the normative and social responsibility embodied in this obligation can be transformed into an endogenous capacity for social prevention and reform. The study adopts a descriptive-analytical method and textual analysis, based on the purposeful examination of Qur'anic verses, hadith reports, and jurisprudential and political texts. Concepts and implications relating to social responsibility, reform, order, and security are analyzed in connection with the research question. The findings indicate that the relationship between enjoining good and forbidding wrong and social security is neither direct nor automatic. Rather, it takes shape through a process involving the identification of wrongdoing, normative awareness, preventing the normalization of

* **Cite this Article**: Gordi Takhti, M. (2026). Enjoining good and forbidding wrong: An endogenous mechanism for ensuring social security in Islamic political jurisprudence. *Jurisprudence and Politics,* 7(2), pp. 174-201.
https://Doi.org/10.22081/ijp.2026.76107.1158

Article Type: Research; **Publisher:** Islamic Sciences and Culture Academy, Qom, Iran
Received: 2026/05/05 • **Revised:** 2026/08/05 • **Accepted:** 2026/08/23 • **Published online:** 2026/09/30

© 2026
authors retain the copyright and full publishing rights

wrongdoing, social responsibility, prevention and reform, and the strengthening of social trust, cooperation, and cohesion. Furthermore, knowledge of the relevant conduct, the likelihood of achieving the desired effect, observance of the prescribed stages, proportionality of intervention, avoidance of greater harm, protection of rights, and distinction between social responsibility and governmental authority are essential conditions for realizing this potential. The novelty of this study lies in its two-level formulation of this relationship. First, it identifies a procedural pathway extending from the recognition of wrongdoing to the strengthening of social security. Second, it explains four regulatory components—social responsibility, jurisprudential rules governing intervention, public interest, and governmental authority—that determine the limits and conditions under which this process can contribute to security. Accordingly, social security is not a direct consequence of this religious obligation. Rather, when implemented legitimately, proportionately, and in accordance with public interest, it can emerge as the outcome of strengthening society's endogenous capacity to preserve order, rights, trust, and social stability. This framework transforms the relationship between the normative responsibility embodied in this obligation and its social consequences from a direct connection into a conditional and regulated process, thereby clarifying its potential for analyzing social security within the framework of Islamic political jurisprudence.

Keywords
Enjoining Good and Forbidding Wrong; Social Security; Social Responsibility; Islamic Political Jurisprudence; Endogenous Security-Building.

الفقه والسياسية
ISSN: ٢٧١٧-٣٥٦٩
EISSN:٢٧١٧-٣٥٧٧

الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر؛ آليّة نابعة من الذات لتحقيق الأمن الاجتماعي في الفقه السياسي الإسلامي*

مهدي كردي تختي
خرّيج الحوزة العلمية، السطح الرابع، أستاذ في الحوزة العلمية وجامعة المصطفى العالمية، قم، إيران.
takhti313m@gmail.com

الملخص

لا يقتصر الأمن الاجتماعي على مجرّد غياب الجريمة أو الضرر أو التهديد، بل يرتبط ارتباطاً وثيقاً بحفظ النظام المعياري، وصيانة الحقوق، وتعزيز الثقة والتماسك الاجتماعي. وتتمثّل مسألة هذا البحث في تبيين طاقة فريضة الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر في تعزيز الأمن الاجتماعي في الفقه السياسي الإسلامي، واستكشاف الآليات والشروط الوسيطة القائمة بين هذه الفريضة وبين استتباب الأمن الاجتماعي؛ إذ يتوخّى البحث بيان الكيفية التي تتحوّل بها المسؤوليّة المعيارية والاجتماعية لهذه الفريضة إلى طاقةٍ لتوليد الأمن ذاتياً (الأمن النابع من الذات) بغية الوقاية والإصلاح الاجتماعيين. اعتمد البحث المنهج الوصفي-التحليلي وتحليل النصوص، وذلك عبر الاستقراء والتحليل الهادف للآيات القرآنيّة والروايات الشريفة والنصوص الفقهيّة-السياسية، حيث جرى تفكيك ودراسة المفاهيم والدلالات المتصلة بالمسؤوليّة الاجتماعية، والإصلاح، والنظام، والأمن، وربطها بمسألة البحث. وتُظهر النتائج أنّ العلاقة بين الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر وبين الأمن الاجتماعي ليست علاقةً ميكانيكيةً مباشرة أو تلقائية، بل تتشكّل عبر مسارٍ يبدأ بـ «تشخيص المنكر، وتفعيل الحساسية المعيارية، والحيلولة دون اعتياد المنكر، وتحمّل المسؤوليّة الاجتماعية، والوقاية والإصلاح، وصولاً إلى ترسيخ الثقة

* **الاستناد إلى هذه المقالة:** كردي تختي، مهدي. (٢٠٢٦). الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر؛ آليّة نابعة من الذات لتحقيق الأمن الاجتماعي في الفقه السياسي الإسلامي. الفقه والسياسة، ٧(٢)، صص ١٧٤-٢٠١.
https://Doi.org/10.22081/ijp.2026.76107.1158

▣ **نوع المقال:** بحثية؛ **الناشر:** المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية، قم، إيران
▣ **تاريخ الإستلام:** ٢٠٢٦/٠٥/٠١ ● **تاريخ التعديل:** ٢٠٢٦/٠٨/٠٥ ● **تاريخ القبول:** ٢٠٢٦/٠٨/٢٣ ● **تاريخ الإصدار:** ٢٠٢٦/٠٩/٣٠

© 2026
authors retain the copyright and full publishing rights

والتعاون والتماسك الاجتماعي». كما تُعدّ المعرفة بالموضوع، واحتمال التأثير، ومراعاة المراتب، وتناسب التدخّل، ودرء المفسدة الأعظم، وصيانة الحقوق، وتمايز المسؤوليّة الاجتماعية عن السلطة الحكوميّة، شروطاً رئيسة لتفعيل هذه الطاقة. وتكمن جدّة البحث وابتكاره في صياغةٍ ثنائية المستوى لهذه العلاقة: الأول، استخراج المسار الإجرائي والعملياتي الممتد من لحظة تشخيص المنكر حتى تعزيز الأمن الاجتماعي؛ والثاني، تبيين أربعة مكوّنات ضابطة ومنظِّمة تشمل: المسؤوليّة الاجتماعية، والضوابط الفقهيّة للتدخّل، والمصلحة العامة، وصلاحيّات الدولة، وهي المكوّنات التي تحدد أُطُر تحوّل هذه الفريضة إلى عاملٍ صانع للأمن وشروطه. وتأسيساً على ذلك، لا يُعدّ الأمن الاجتماعي نتيجةً حتميّة مباشرة للفريضة بذاتها، بل يتحقق بوصفه حصيلةً لتوليد الأمن ذاتياً عبر تعزيز قدرة المجتمع على صون النظام والحقوق وبناء الثقة والاستقرار الاجتماعي، شريطة تطبيقها تطبيقاً مشروعاً ومتوازناً ومراعياً للمصلحة. وتُسهم هذه الصياغة في نقل الصلة بين المسؤوليّة المعيارية والآثار الاجتماعية للفريضة من علاقةٍ خطية بسيطة إلى سيرورةٍ مشروطة ومنضبطة، مما يبرز بوضوح أكبر طاقتها في تحليل الأمن الاجتماعي ضمن إطار الفقه السياسي.

الكلمات المفتاحية

الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر، الأمن الاجتماعي، المسؤوليّة الاجتماعية، الفقه السياسي الإسلامي، الأمن النابع من الذات (توليد الأمن ذاتياً).

ISSN: ۲۷۱۷-۳۵۶۹
EISSN:۲۷۱۷-۳۵۷۷

امر به معروف و نهی از منکر؛ سازوکار درون‌زای تأمین امنیت اجتماعی در فقه سیاسی اسلام*

مهدی گردی تختی
دانش آموخته حوزه علمیه، سطح ۴، استاد حوزه علمیه و جامعه المصطفی، قم. ایران
takhti313m@gmail.com

چکیده

امنیت اجتماعی تنها فقدان جرم، آسیب یا تهدید نیست، بلکه به حفظ نظم هنجاری، صیانت از حقوق، اعتماد و انسجام اجتماعی مربوط می‌شود. مسئله پژوهش، تبیین ظرفیت امر به معروف و نهی از منکر برای تقویت امنیت اجتماعی در فقه سیاسی اسلام و شناسایی سازوکارها و شرایط واسط میان این فریضه و امنیت اجتماعی است. هدف، تبیین چگونگی تبدیل مسئولیت هنجاری و اجتماعی این فریضه به ظرفیت درون‌زای پیشگیری و اصلاح اجتماعی است. پژوهش با روش توصیفی ـ تحلیلی و تحلیل متن، از طریق مطالعه و تحلیل هدفمند آیات قرآن، روایات و متون فقهی ـ سیاسی انجام شده و مفاهیم و دلالت‌های مرتبط با مسئولیت اجتماعی، اصلاح، نظم و امنیت در ارتباط با مسئله پژوهش تحلیل شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که رابطه امر به معروف و نهی از منکر با امنیت اجتماعی مستقیم و خودکار نیست، بلکه از مسیر «تشخیص منکر، حساسیت هنجاری، جلوگیری از عادی‌شدن منکر، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، پیشگیری و اصلاح، و تقویت اعتماد، همکاری و انسجام اجتماعی» شکل می‌گیرد. همچنین علم به موضوع، احتمال تأثیر، رعایت مراتب، تناسب مداخله، منع مفسده بزرگتر، صیانت از حقوق و تفکیک مسئولیت اجتماعی از اقتدار حکومتی، شرایط تحقق این ظرفیت‌اند. نوآوری پژوهش در صورت‌بندی دو سطحیِ این رابطه است: نخست، استخراج مسیر فرایندی از تشخیص منکر

* **استناد به این مقاله:** گردی تختی، مهدی. (۱۴۰۵). امر به معروف و نهی از منکر؛ سازوکار درون‌زای تأمین امنیت اجتماعی در فقه سیاسی اسلام. فقه و سیاست، ۷(۲)، صص ۱۷۴-۲۰۱.
https://Doi.org/10.22081/ijp.2026.76107.1158

▣ **نوع مقاله:** پژوهشی؛ **ناشر:** پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران

▣ **تاریخ دریافت:** ۱۴۰۵/۰۲/۱۱ ● **تاریخ اصلاح:** ۱۴۰۵/۰۵/۱۴ ● **تاریخ پذیرش:** ۱۴۰۵/۰۶/۰۱ ● **تاریخ انتشار آنلاین:** ۱۴۰۵/۰۷/۰۸

© 2026
authors retain the copyright and full publishing rights

تا تقویت امنیت اجتماعی، دوم، تبیین چهار مؤلفه تنظیم‌کننده شامل مسئولیت اجتماعی، ضوابط فقهی مداخله، مصلحت عمومی و صلاحیت حکومت که حدود و شرایط امنیت‌سازشدن این فرایند را تعیین می‌کنند. بر این اساس، امنیت اجتماعی پیامد مستقیم فریضه نیست، بلکه در صورت اجرای مشروع، متناسب و مصلحت‌مدار آن، می‌تواند به‌مثابه برآیند تقویت ظرفیت درون‌زای جامعه برای حفظ نظم، حقوق، اعتماد و ثبات اجتماعی تحقق یابد. این صورت‌بندی، پیوند میان مسئولیت هنجاری و پیامدهای اجتماعی فریضه را از رابطه‌ای مستقیم به فرایندی مشروط و تنظیم‌شده تبدیل می‌کند و ظرفیت آن را برای تحلیل امنیت اجتماعی در چارچوب فقه سیاسی روشن‌تر می‌سازد.

کلیدواژه‌ها

امر به معروف و نهی از منکر، امنیت اجتماعی، مسئولیت اجتماعی، فقه سیاسی اسلام، امنیت‌سازی درون‌زا.

۱. مقدمه

امنیت اجتماعی از الزامات اساسی ثبات و استمرار زندگی جمعی است و به فقدان جرم، آسیب یا تهدید محدود نمی‌شود؛ بلکه حفظ نظم هنجاری، صیانت از حقوق، اعتماد، همکاری و انسجام اجتماعی را نیز دربرمی‌گیرد. ازاین‌رو، «آسیب اجتماعی» که به وضعیت یا رفتاری مختل‌کننده روابط اجتماعی اشاره دارد و «ایمنی» که بر مصونیت در برابر خطری مشخص دلالت می‌کند، با مفهوم گسترده‌تر امنیت اجتماعی یکسان نیستند. در منابع اسلامی نیز امنیت با رفع خوف، حفظ حقوق، انتظام روابط و اصلاح مناسبات عمومی پیوند دارد. قرآن کریم امر به معروف و نهی از منکر را در شمار سازوکارهای اصلاح اجتماعی قرار داده است: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»؛ «و باید از میان شما گروهی باشند که به خیر دعوت کنند و به‌کار شایسته فرمان دهند و از کار ناشایست بازدارند؛ و آنان همان رستگاران‌اند» (آل‌عمران، ۱۰۴). مسئله اساسی آن است که امر به معروف و نهی از منکر چگونه و تحت چه شرایطی می‌تواند از یک تکلیف هنجاری به ظرفیتی درون‌زا برای تقویت امنیت اجتماعی تبدیل شود؟ پاسخ به این مسئله تنها با اثبات اصل اصلاح‌گری این فریضه کامل نمی‌شود؛ زیرا هر نوع مداخله‌ای الزاماً به امنیت نمی‌انجامد و اقدام فاقد تناسب، همراه با مفسده یا ناقض حقوق می‌تواند به بی‌نظمی و تضعیف اعتماد اجتماعی منجر شود. اهمیت و ضرورت پژوهش از همین مسئله ناشی می‌شود: تبیین رابطه میان مسئولیت اجتماعی ناشی از این فریضه و امنیت اجتماعی، بدون خلط مسئولیت اصلاحی افراد با اقتدار قهری حکومت و بدون نادیده‌گرفتن حدود فقهی مداخله.

نوآوری پژوهش در دو سطح اصلی قابل تبیین است:

نخست، نوآوری فرایندی: ارائه صورت‌بندی منسجم از سازوکار تبدیل مسئولیت هنجاریِ امر به معروف و نهی از منکر به ظرفیت امنیت‌ساز، از طریق تبیین زنجیره «تشخیص منکر ← حساسیت هنجاری ← جلوگیری از عادی‌شدن منکر ← مسئولیت‌پذیری اجتماعی ← پیشگیری و اصلاح ← تقویت اعتماد، همکاری و انسجام اجتماعی ← امنیت اجتماعی». در این صورت‌بندی، امنیت اجتماعی پیامد مستقیم فریضه تلقی نمی‌شود، بلکه به‌عنوان پیامد نهایی یک فرایند تدریجی و واسطه‌مند تحلیل می‌گردد؛

به‌گونه‌ای که هر مرحله، زمینه تحقق مرحله بعدی را فراهم می‌کند.

دوم، نوآوری تنظیمی ـ فقهی: تبیین عوامل تعیین‌کننده تحقق و حدود این ظرفیت امنیت‌ساز در قالب چهار مؤلفه به‌هم‌پیوسته «مسئولیت اجتماعی، ضوابط فقهی مداخله، مصلحت عمومی و صلاحیت حکومت». این مؤلفه‌ها فقط شروط پراکنده اجرای فریضه نیستند، بلکه در صورت‌بندی مقاله نقش عوامل تنظیم‌کننده رابطه میان مسئولیت هنجاری و امنیت اجتماعی را ایفا می‌کنند؛ به این معنا که مسئولیت اجتماعی، اصل مشارکت اصلاحی را توضیح می‌دهد؛ ضوابط فقهی مداخله، حدود و شیوه اعمال آن را تنظیم می‌کند؛ مصلحت عمومی، پیامدهای اجتماعی مداخله را در نسبت با خیر عمومی می‌سنجد؛ و صلاحیت حکومت، مرز میان مسئولیت اجتماعی و اعمال اقتدار عمومی را مشخص می‌سازد.

بر این اساس، امنیت اجتماعی پیامد مستقیم و خودکار فریضه نیست، بلکه در صورت اجرای مشروع، متناسب و مصلحت‌مدار آن، می‌تواند از تقویت ظرفیت اصلاح هنجاری جامعه پدید آید. پرسش اصلی این است که سازوکار و شرایط امنیت‌سازشدن امر به معروف و نهی از منکر در فقه سیاسی اسلام چیست؟ فرضیه آن است که این فریضه از مسیر مسئولیت‌پذیری اجتماعی و اصلاح هنجاری، مشروط به رعایت ضوابط شرعی، تناسب مداخله، جلوگیری از مفسده بزرگ‌تر، صیانت از حقوق و تفکیک صلاحیت اجتماعی از اقتدار حکومتی، می‌تواند به تقویت نظم، اعتماد و انسجام اجتماعی و درنهایت امنیت اجتماعی کمک کند.

پیشینه پژوهش

مطالعات مرتبط را می‌توان در سه دسته کلی آثار ناظر به مبانی و کارکردهای امر به معروف و نهی از منکر، مطالعات فقه سیاسی و نظم اجتماعی، و آثار مربوط به مسئولیت اجتماعی و نظم سیاسی جای داد. این آثار هر یک بخشی از مبانی نظری بحث را فراهم کرده‌اند، اما مسئله حاضر در سطح پیوند مرحله‌ای و شرط‌مند میان کنش هنجاری و امنیت اجتماعی همچنان نیازمند تبیین است.

در دسته نخست، شهید مطهری در پیرامون جمهوری اسلامی (۱۳۵۸) و نهضت‌های اسلامی در صد ساله اخیر (۱۳۶۲)، نسبت ارزش‌های اسلامی، اصلاح جامعه و سامان

اجتماعی را بررسی کرده است. قرائتی در امر به معروف و نهی از منکر (۱۳۷۷)، مبانی، شرایط و مراتب این فریضه را تبیین کرده و شریعتی در امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی (۱۳۹۰)، ابعاد اجتماعی و اصلاحی آن را مورد توجه قرار داده است. این آثار برای تبیین ماهیت اجتماعی فریضه و حدود مداخله اهمیت دارند؛ بااین‌حال، پیوند میان مراحل شکل‌گیری حساسیت هنجاری، مسئولیت اجتماعی و تقویت امنیت اجتماعی در قالب یک سازوکار منسجم در آنها دنبال نشده است.

در دسته دوم، کدیور در نظریه‌های دولت در فقه شیعه (۱۳۷۶) و واعظی در حکومت اسلامی (۱۳۸۱)، نسبت فقه، دولت و اقتدار سیاسی را بررسی کرده‌اند و جوادی آملی در مفاتیح‌الحیات (۱۳۹۱)، مسئولیت‌های متقابل و تنظیم روابط اجتماعی را تبیین کرده است. در آثار لاتین‌زبان نیز Cook (۲۰۰۰)، در امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی؛ Lewis (۱۹۸۸)، در زبان سیاسی اسلام؛ Hallaq (۲۰۱۳)، در دولت ناممکن؛ و Kamali (۲۰۱۵)، در راه میانه اعتدال در اسلام، ابعاد مختلف امر به معروف، نظم سیاسی، شریعت، اخلاق عمومی و مسئولیت اجتماعی را بررسی کرده‌اند. این آثار برای فهم ابعاد دینی، فقهی و سیاسی موضوع اهمیت دارند، اما ارتباط منظم میان مسئولیت هنجاری، ضوابط مداخله و ظرفیت امنیت اجتماعی را در قالب یک الگوی تحلیلی واحد صورت‌بندی نکرده‌اند.

تمایز مقاله در سطح تحلیل و نحوه پیوند دادن این حوزه‌هاست؛ یعنی به جای بررسی منفک فریضه، حکومت یا امنیت اجتماعی، رابطه میان مراحل فرایند هنجاری و شرایط تنظیم‌کننده آن را در یک چارچوب واحد بررسی می‌کند. از این منظر، خلأ پژوهشی، فقدان مطالعه درباره اصل ارتباط امر به معروف و نهی از منکر با نظم اجتماعی نیست؛ بلکه نبود تبیینی منسجم از چگونگی و شرایط تبدیل مسئولیت هنجاری به ظرفیت درون‌زای امنیت‌سازی است.

۲. مفهوم‌شناسی و چارچوب نظری

۲-۱. امنیت اجتماعی

امنیت اجتماعی مفهومی متمایز از آسیب اجتماعی و ایمنی است. آسیب اجتماعی به وضعیت یا رفتاری گفته می‌شود که می‌تواند سلامت و انتظام روابط اجتماعی را مختل کند، در حالی

که ایمنی بر مصونیت در برابر خطر دلالت دارد؛ امنیت اجتماعی مفهومی گسترده‌تر است و حفظ جان، مال، حقوق و انتظام مناسبات اجتماعی را دربرمی‌گیرد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ج۲، ص ۲۸۰). ازاین‌رو، کاهش آسیب یا پیشگیری از خطر را نباید معادل تحقق امنیت دانست؛ زیرا امنیت افزون بر کنترل عوامل تهدیدکننده، به ثبات و استمرار زندگی اجتماعی نیز ارتباط دارد. در منابع اسلامی، امنیت با رفع خوف و برخورداری از آرامش و اطمینان پیوند دارد. قرآن کریم می‌فرماید: «الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ»؛ «همان که آنان را از گرسنگی اطعام کرد و از ترس ایمنی بخشید» (قریش، ۴). این آیه، رفع خوف را از عناصر سامان زندگی اجتماعی معرفی می‌کند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج۲۰، ص ۳۴۱). همچنین قرآن کریم از نزاعی که به سستی و از میان رفتن قدرت جمعی می‌انجامد، نهی کرده است: «وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ»؛ «و با یکدیگر نزاع نکنید که سست شوید و قدرتتان از میان برود» (انفال، ۴۶). بر این اساس، امنیت اجتماعی با رفع خوف، حفظ نظم و جلوگیری از اختلال در روابط عمومی ارتباط دارد. این معنا در روایات نیز با تأکید بر مصونیت متقابل و مسئولیت اجتماعی تکمیل می‌شود. پیامبر اکرمﷺ می‌فرماید: «الْمُؤْمِنُ مَنْ أَمِنَهُ النَّاسُ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ»؛ «مؤمن کسی است که مردم او را نسبت به جان و مال خود امین بدانند» (ابن‌ماجه، ۱۴۱۸ق، ج۲، ص ۱۲۹۸). همچنین در الکافی آمده است: «مَنْ لَمْ يَهْتَمَّ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ»؛ «کسی که به امور مسلمانان اهتمام نداشته باشد، مسلمان نیست» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج۲، ص ۱۶۴). امام علیؑ نیز در وصیت خود می‌فرماید: «وَاللَّهَ اللَّهَ فِي جِيرَانِكُمْ، فَإِنَّهُمْ وَصِيَّةُ نَبِيِّكُمْ»؛ «خدا را درباره همسایگانتان در نظر بگیرید؛ زیرا آنان سفارش پیامبر شما هستند» (نهج‌البلاغه، نامه ۴۷). مجموع این شواهد، امنیت اجتماعی را وضعیتی فراتر از فقدان آسیب می‌نمایاند که بر مصونیت جان و مال، رعایت حقوق، مسئولیت‌پذیری و انتظام روابط اجتماعی استوار است؛ مؤلفه‌هایی که مبنای تحلیل ظرفیت امر به معروف و نهی از منکر در تقویت امنیت اجتماعی قرار می‌گیرند.

۲-۲. امر به معروف و نهی از منکر

«معروف» به امر شناخته‌شده و پسندیده و «منکر» به امر ناپسند اطلاق می‌شود (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ج۹، صص ۲۳۹ـ۲۴۰). امر به معروف و نهی از منکر در فقه اسلامی، تکلیفی برای

اصلاح رفتار و مناسبات اجتماعی است و اجرای آن به شرایط و مراتب شرعی وابسته است (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج۲۱، صص ۳۵۶ـ۳۸۲). قرآن کریم این فریضه را در قالب مسئولیتی اجتماعی بیان می‌کند: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»؛ «و باید از میان شما گروهی باشند که به خیر دعوت کنند و به‌کار شایسته فرمان دهند و از کار ناشایست بازدارند؛ و آنان همان رستگاران‌اند» (آل‌عمران، ۱۰۴). پیامدهای اجتماعی این فریضه در روایت امام باقر علیه‌السلام با تعبیرهایی چون امنیت راه‌ها، بازگرداندن مظالم، حلال شدن کسب‌ها و استقامت امور بیان شده است: «إِنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ فَرِيضَةٌ عَظِيمَةٌ، بِهَا تُقَامُ الْفَرَائِضُ، وَتَأْمَنُ الْمَذَاهِبُ، وَتَحِلُّ الْمَكَاسِبُ، وَتُرَدُّ الْمَظَالِمُ، وَتُعْمَرُ الْأَرْضُ، وَيُنْتَصَفُ مِنَ الْأَعْدَاءِ، وَيَسْتَقِيمُ الْأَمْرُ»؛ «امر به معروف و نهی از منکر فریضه‌ای بزرگ است که به وسیله آن فرایض برپا می‌شود، راه‌ها امن می‌گردد، کسب‌ها حلال می‌شود، مظالم بازگردانده می‌شود، زمین آباد می‌گردد، از دشمنان دادخواهی می‌شود و امور سامان می‌یابد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج۵، صص ۵۵ـ۵۶). دلالت این روایت بر ارتباط فریضه با امنیت اجتماعی، از طریق آثار آن در اصلاح روابط حقوقی، اقتصادی و عمومی قابل تبیین است.

۲ـ۳. سازوکار درون‌زا

سازوکار درون‌زا به ظرفیت اصلاح و تنظیم رفتار اجتماعی از طریق مسئولیت‌پذیری اعضای جامعه و مشارکت آنان در حفظ هنجارهای پذیرفته‌شده اشاره دارد. چنین ظرفیتی در منابع اسلامی با مسئولیت متقابل اعضای جامعه نسبت به اصلاح رفتار و جلوگیری از گسترش منکر ارتباط دارد (مکارم شیرازی، ۱۴۲۱ق، ج۳، ص ۳۷). از این منظر، امر به معروف و نهی از منکر فقط ناظر به اصلاح فردی نیست، بلکه می‌تواند در تنظیم روابط اجتماعی و جلوگیری از تثبیت رفتارهای ناسازگار با ارزش‌ها و حقوق عمومی نقش داشته باشد. البته تحقق آثار اجتماعی این فریضه مطلق نیست و رعایت شرایط شرعی، احتمال تأثیر، تناسب اقدام و پرهیز از ایجاد مفسده بزرگ‌تر در آن دخالت دارد (امام خمینی، ۱۴۲۵ق، ج۱، صص ۴۳۴-۴۳۸)؛ بنابراین، نسبت امر به معروف و نهی از منکر با امنیت اجتماعی را باید نسبتی زمینه‌ساز و مشروط دانست، نه رابطه‌ای مستقیم و قطعی. هنگامی که این فریضه در چارچوب ضوابط

شرعی و با رعایت مصالح اجتماعی اجرا شود، می‌تواند با اصلاح هنجارها، جلوگیری از عادی‌شدن منکر، صیانت از حقوق عمومی و تقویت نظم اجتماعی، در کاهش زمینه‌های ناامنی و تقویت امنیت اجتماعی مؤثر باشد. نوآوری مفهومی بحث در توجه به همین ظرفیت درون‌زای اصلاح هنجاری است؛ ظرفیتی که امنیت اجتماعی را نه تنها محصول اقدامات رسمی، بلکه متأثر از مسئولیت‌پذیری اجتماعی و رعایت هنجارهای دینی می‌داند.

۳. مبانی فقهی ـ سیاسی ظرفیت امنیت‌ساز

۳ـ۱. مسئولیت اجتماعی و نفی بی‌تفاوتی

یکی از مبانی فقهی امر به معروف و نهی از منکر، مسئولیت اعضای جامعه در قبال وضعیت هنجاری و اخلاقی محیط اجتماعی است. قرآن کریم می‌فرماید: «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ...»؛ «مردان و زنان مؤمن، برخی ولیّ و یاور برخی دیگرند؛ به‌کار شایسته فرمان می‌دهند و از کار ناشایست بازمی‌دارند. . . » (توبه، ۷۱). قرار گرفتن امر به معروف و نهی از منکر در کنار ولایت متقابل، نشان می‌دهد که رابطه ایمانی در قرآن با مسئولیت نسبت به وضعیت اجتماعی همراه است (طبری، ۱۴۲۲ق، ج۱۱، صص ۵۳۷ـ۵۴۱). این مسئولیت در آیه ۱۰۴ آل‌عمران نیز به‌صورت تکلیف اجتماعی مطرح شده است: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»؛ «و باید از میان شما گروهی باشند که به خیر دعوت کنند و به‌کار شایسته فرمان دهند و از کار ناشایست بازدارند؛ و آنان همان رستگاران‌اند» (آل‌عمران، ۱۰۴). تعبیر «مِنْكُمْ» در کنار دعوت به خیر، نشان‌دهنده آن است که اصلاح اجتماعی در قلمرو تکالیف جمعی جامعه اسلامی قرار می‌گیرد (طبرسی، ۱۳۷۲، ج۲، صص ۷۶۴ـ۷۶۶). قرآن کریم ترک این مسئولیت را نیز مورد نکوهش قرار داده است: «كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ»؛ «از کار ناشایستی که انجام می‌دادند، یکدیگر را بازنمی‌داشتند» (مائده، ۷۹). نکوهش ترک بازداشتن از منکر، نشان می‌دهد که استمرار رفتار نادرست در محیط اجتماعی می‌تواند موضوع مسئولیت عمومی قرار گیرد و بی‌تفاوتی نسبت به آن مطلوب شریعت نیست (قرطبی، ۱۳۸۴ق، ج۶، صص ۲۵۴ـ۲۵۶).

در منابع روایی، دامنه این مسئولیت با آثار اجتماعی آن پیوند خورده است. امام باقر علیه‌السلام

می‌فرماید: «إِنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ فَرِيضَةٌ عَظِيمَةٌ بِهَا تُقَامُ الْفَرَائِضُ وَتَأْمَنُ الْمَذَاهِبُ وَتَحِلُّ الْمَكَاسِبُ وَتُرَدُّ الْمَظَالِمُ وَتُعْمَرُ الْأَرْضُ وَيُنْتَصَفُ مِنَ الْأَعْدَاءِ وَيَسْتَقِيمُ الْأَمْرُ»؛ «امر به معروف و نهی از منکر فریضه‌ای بزرگ است که به وسیله آن فرایض برپا می‌شود، راه‌ها امن می‌گردد، کسب‌ها حلال می‌شود، مظالم بازگردانده می‌شود، زمین آباد می‌گردد، از دشمنان دادخواهی می‌شود و امور سامان می‌یابد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج۵، صص ۵۵ـ۵۶). اهمیت این روایت برای بحث امنیت اجتماعی در آن است که «امنیت راه‌ها» را در کنار رفع مظالم، آبادانی و استقامت امور قرار می‌دهد؛ یعنی امنیت را در متن مناسبات حقوقی، اقتصادی و عمومی جامعه ملاحظه می‌کند. با وجود این، مسئولیت اجتماعی به معنای اختیار نامحدود برای مداخله در رفتار دیگران نیست. علم به معروف و منکر از شرایط اساسی این فریضه است؛ زیرا بدون شناخت موضوع، احتمال خطا در تشخیص و اقدام افزایش می‌یابد (محقق حلی، ۱۴۰۸ق، ج۱، صص ۳۴۲ـ۳۴۵). در فقه امامیه، احتمال تأثیر نیز در شمار شرایط امر و نهی قرار گرفته است (امام خمینی، ۱۴۲۵ق، ج۱، صص ۴۶۲ـ۴۶۴). ازاین‌رو، مسئولیت اجتماعی با آگاهی، صلاحیت و امکان تأثیر مقید است و نمی‌توان هر نوع واکنش فردی را مصداق فریضه دانست. این قید فقهی برای تبیین نسبت امر به معروف با امنیت اجتماعی اهمیت دارد؛ زیرا امنیت تنها با کاهش یک رفتار نادرست حاصل نمی‌شود، بلکه شیوه رویارویی با آن نیز باید با حقوق و نظم اجتماعی سازگار باشد. از این جهت، امر به معروف و نهی از منکر در سطح اجتماعی، مسئولیتی ضابطه‌مند برای اصلاح است، نه مجوزی برای اعمال سلیقه شخصی یا مداخله خودسرانه به شمار می‌رود.

۲ـ۳. مصلحت عمومی، دفع مفسده و شروط فقهی مداخله

دومین مبنای اساسی، رعایت مصلحت و پرهیز از ایجاد مفسده در هنگام اجرای فریضه است. در فقه اسلامی، امر به معروف و نهی از منکر دارای شرایطی است که احتمال تأثیر و نبودن مفسده از مهمترین آنها به شمار می‌آید (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج۲۱، صص ۳۵۲ـ۳۵۸). این شروط نشان می‌دهد که ارزش شرعی اقدام اصلاحی تنها به نیت مکلف وابسته نیست و آثار واقعی آن نیز باید مورد توجه قرار گیرد. قرآن کریم در موردی که واکنش به یک رفتار نادرست

می‌توانست به مفسده‌ای شدیدتر منجر شود، از انجام آن نهی می‌کند: «وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ فَيَسُبُّوا اللهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ»؛ «و کسانی را که غیر خدا را می‌خوانند دشنام ندهید، مبادا آنان از روی دشمنی و ناآگاهی خدا را دشنام دهند» (انعام، ۱۰۸). این آیه، توجه به پیامد اقدام و جلوگیری از مفسده ناشی از شیوه اصلاح را تأیید می‌کند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج۷، صص ۲۸۳ـ۲۸۴). اصل مصلحت عمومی در فقه سیاسی نیز به معنای ترجیح منفعت شخصی یا تشخیص سلیقه‌ای نیست؛ بلکه باید در محدوده مصالح معتبر شرعی و با توجه به آثار واقعی تصمیم اجتماعی فهم شود (نراقی، ۱۴۱۷ق، صص ۵۲۹ـ۵۳۶). از همین‌رو، هر اقدامی که با عنوان نهی از منکر انجام شود، لزوماً اقدامی مطلوب از منظر امنیت اجتماعی نیست. اگر شیوه اقدام موجب گسترش نزاع، تضییع حقوق یا اختلال شدیدتر شود، نسبت دادن اثر امنیت‌ساز به آن فاقد مبنای فقهی خواهد بود. مسئله مراتب نیز همین ضرورت تناسب را آشکار می‌سازد. فقه برای امر و نهی، مراتب متفاوتی از انکار قلبی و زبانی تا مراتب عملی را مطرح کرده و انتقال از مرتبه‌ای به مرتبه دیگر را تابع شرایط دانسته است (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج۱، ص ۲۶۲)؛ بنابراین، شدت اقدام نمی‌تواند مستقل از شدت منکر، احتمال تأثیر و پیامد آن تعیین شود. روایت امام صادق علیه‌السلام نیز بر دخالت علم و توانایی در مسئولیت تأکید دارد: «إِنَّمَا هُوَ عَلَى الْقَوِيِّ الْمُطَاعِ، الْعَالِمِ بِالْمَعْرُوفِ مِنَ الْمُنْكَرِ، لَا عَلَى الضَّعِيفِ الَّذِي لَا يَهْتَدِي سَبِيلًا»؛ «این وظیفه بر عهده شخص نیرومند و مطاع و آگاه به معروف و منکر است، نه بر عهده ناتوانی که راه را نمی‌شناسد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج۵، ص ۶۰). این روایت، تفاوت میان اصل مسئولیت و صلاحیت برای اقدام را روشن می‌کند. از سوی دیگر، ملاحظه مفسده در فقه با قاعده منع اضرار نیز تقویت می‌شود. در روایت نبوی آمده است: «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ»؛ «ضرر و زیان‌رسانی در اسلام پذیرفته نیست» (حر عاملی، ۱۴۱۲ق، ج۱۷، ص ۳۴۰). بر این اساس، اقدام اصلاحی نمی‌تواند با ایجاد زیان ناموجه برای دیگران توجیه شود. درنتیجه، ظرفیت امنیت‌ساز امر به معروف و نهی از منکر مشروط به رعایت ضوابط آن است. مقصود از این ظرفیت، آن نیست که هر اقدام نهی‌کننده الزاماً امنیت تولید می‌کند؛ بلکه هنگامی می‌توان از اثر امنیتی سخن گفت که اقدام اصلاحی با شناخت صحیح، تناسب، احتمال تأثیر و پرهیز از مفسده همراه باشد (موسوی خویی، ۱۴۱۰ق، ج۱، صص ۴۷۳ـ۴۷۴).

۳ـ۳. حفظ نظم عمومی و مسئولیت حکومت

امر به معروف و نهی از منکر در حوزه عمومی با مسئولیت حکومت نیز ارتباط دارد. هنگامی که موضوع به حقوق عمومی، نظم اجتماعی، مجازات یا اعمال قدرت مربوط می‌شود، اقدام فردی نمی‌تواند جایگزین صلاحیت قانونی حکومت شود. در فقه سیاسی، حفظ مصالح عمومی و جلوگیری از اختلال در امور جامعه از مهمترین وظایف حکومت به شمار می‌رود (ماوردی، ۱۴۰۵ق، صص ۱۵ـ۲۰). در عهدنامه مالک اشتر، رعایت حقوق مردم و عدالت در اعمال قدرت جایگاهی بنیادین دارد: «وَأَشْعِرْ قَلْبَكَ الرَّحْمَةَ لِلرَّعِيَّةِ وَالْمَحَبَّةَ لَهُمْ وَاللُّطْفَ بِهِمْ ...»؛ «دلت را از رحمت نسبت به مردم و محبت و لطف به آنان سرشار کن ...» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳)؛ بنابراین، اقتدار عمومی در اندیشه علوی با عدالت و رعایت حقوق مردم مقید است و حفظ نظم را نمی‌توان به معنای حفظ نظم با هر وسیله دانست. قرآن کریم نیز غایت اجتماعی عدالت را با فرمان عمومی به عدل و احسان بیان می‌کند: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ»؛ «همانا خداوند به عدالت و نیکوکاری فرمان می‌دهد» (نحل، ۹۰). بر این مبنا، امنیت مطلوب اسلامی با نظمی که بر ظلم یا تضییع حقوق استوار باشد، یکسان نیست. مسئولیت حکومت در صیانت از نظم عمومی، امر به معروف را از مسئولیت اجتماعی افراد جدا نمی‌کند، بلکه قلمرو آنها را متمایز می‌سازد. در فقه، برخی مراتب عملی امر و نهی نیازمند قدرت و صلاحیت‌اند و نمی‌توان آنها را به اقدام اشخاص عادی واگذار کرد (علامه حلی، ۱۴۱۳ق، ج۱، صص ۴۵۸ـ۴۶۰). این تفکیک مانع آن است که عنوان فریضه به مجوز اعمال قدرت خارج از صلاحیت تبدیل شود. در اندیشه سیاسی شیعه، اداره امور عمومی نیز به رعایت ضوابط شرعی و مصلحت جامعه وابسته است. اختیارات حاکم اسلامی در حوزه عمومی برای تأمین مصالح جامعه و اجرای احکام اجتماعی اسلام معنا پیدا می‌کند (امام خمینی، ۱۳۷۶، صص ۲۷ـ۳۳). ازاین‌رو، مسئولیت حکومت را نمی‌توان به اقدامات کیفری یا انتظامی محدود کرد؛ ایجاد شرایط عدالت، حمایت از حقوق عمومی و جلوگیری از اختلال اجتماعی نیز بخشی از کارکرد آن است (جوادی آملی، ۱۳۸۷، صص ۱۳۱ـ۱۴۵). در اینجا تمایز «آسیب»، «ایمنی» و «امنیت» اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. آسیب می‌تواند یکی از عوامل تهدیدکننده نظم اجتماعی باشد؛ ایمنی بیشتر ناظر به مصونیت در برابر خطر مشخص

است؛ اما امنیت اجتماعی وضعیتی گسترده‌تر است که آرامش، ثبات، صیانت از حقوق و امکان استمرار زندگی جمعی را دربرمی‌گیرد. قرآن می‌فرماید: «وَضَرَبَ اللهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً»؛ «و خدا شهری را مَثَل زد که امن و آرام بود» (نحل، ۱۱۲). هم‌نشینی «آمِنَةً» و «مُطْمَئِنَّةً» نشان می‌دهد که امنیت در منطق قرآنی با ثبات و آرامش اجتماعی نیز ارتباط دارد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج۱۱، ص ۵۰۸)؛ بنابراین کاهش یک آسیب، پیشگیری از یک خطر یا ایجاد ایمنی موضعی، به‌تنهایی برای اطلاق عنوان «امنیت اجتماعی» کافی نیست. امنیت هنگامی موضوعیت پیدا می‌کند که وضعیت عمومی جامعه از حیث حفظ حقوق، کاهش خوف، انتظام روابط و امکان استمرار زندگی جمعی مورد توجه قرار گیرد. همین تفکیک، از تقلیل امنیت به صرف کنترل آسیب جلوگیری می‌کند. «ظرفیت امنیت‌ساز امر به معروف و نهی از منکر در نسبت میان مسئولیت اجتماعی، شروط فقهی مداخله، مصلحت عمومی و صلاحیت حکومت آشکار می‌شود؛ نسبتی که مانع از یکسان‌انگاشتن امنیت اجتماعی با کاهش آسیب یا ایمنی در برابر خطر مشخص است. از این منظر، امر به معروف و نهی از منکر نه تنها تکلیفی فردی در قلمرو اخلاق و نه ابزاری مستقل برای اعمال اقتدار عمومی است، بلکه در صورت تحقق شرایط شرعی، می‌تواند از حقوق اجتماعی صیانت کند، زمینه‌های اختلال در روابط عمومی را محدود سازد و به استقرار نظم عادلانه یاری رساند (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج۲۱، صص ۳۵۲ـ۳۸۲).

بر این اساس، نقش این فریضه در امنیت اجتماعی، مشروط به حدود و ضوابطی است که مسئولیت فردی را از اعمال اقتدار عمومی متمایز می‌کند و مداخله را تابع علم، تناسب، احتمال تأثیر، رعایت حقوق و پرهیز از مفسده می‌سازد. چنین برداشتی از یک‌سو، امر به معروف و نهی از منکر را از سطح توصیه اخلاقی فردی فراتر می‌برد و آن را در نسبت با مسئولیت اجتماعی و صیانت از نظم عمومی می‌نگرد و از سوی دیگر، مانع تبدیل آن به مجوزی عام برای مداخله و اعمال قدرت می‌شود. در این چارچوب، امنیت اجتماعی به معنای حذف مطلق آسیب نیست، بلکه به حفظ نظم عادلانه، حقوق متقابل، اعتماد عمومی و امکان اصلاح اختلالات اجتماعی بازمی‌گردد؛ ازاین‌رو، تحقق آثار امنیت‌ساز این فریضه به نحوه و حدود اجرای آن وابسته است.

۴. سازوکارهای درون‌زای امنیت‌سازی

۴ـ۱. تشخیص و آشکارسازی منکر

نخستین کارکرد اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر، حفظ تمایز میان رفتار پذیرفته و رفتار نادرست است. قرآن کریم می‌فرماید: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»؛ «و باید از میان شما گروهی باشند که به خیر دعوت کنند و به‌کار شایسته فرمان دهند و از کار ناشایست بازدارند؛ و آنان همان رستگاران‌اند» (آل‌عمران، ۱۰۴). جمع میان دعوت به خیر و امر و نهی نشان می‌دهد که فریضه، تنها واکنش پس از وقوع تخلف نیست؛ بلکه پاسداری از معیارهای تشخیص رفتار شایسته و ناشایست را نیز دربرمی‌گیرد. تفسیر آیه در پیوند با اصلاح اجتماعی و اقامه خیر، این برداشت را تأیید می‌کند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج۳، صص ۳۷۱ـ۳۷۷). اهمیت این کارکرد هنگامی آشکارتر می‌شود که قرآن، ترک نهی از منکر را به‌عنوان یک آسیب اجتماعی یاد می‌کند: «كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ»؛ «از کار ناشایستی که انجام می‌دادند یکدیگر را بازنمی‌داشتند» (مائده، ۷۹). موضوع آیه تنها ارتکاب منکر نیست، بلکه فقدان واکنش اصلاحی جامعه در برابر آن است. از این شاهد می‌توان دریافت که بی‌تفاوتی عمومی، خود می‌تواند زمینه تثبیت رفتار نادرست را فراهم آورد. روایت «مَا أَقَرَّ قَوْمٌ بِالْمُنْكَرِ بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ لَا يُغَيِّرُونَهُ إِلَّا أَوْشَكَ أَنْ يَعُمَّهُمُ اللهُ بِعِقَابٍ» نیز نسبت میان پذیرش اجتماعی منکر و فراگیر شدن پیامدهای آن را هشدار می‌دهد (حر عاملی، ۱۴۱۲ق، ج۱۶، ص ۱۳۷). درنتیجه، حساسیت نسبت به منکر را می‌توان یکی از زمینه‌های پیشگیری از تبدیل آسیب محدود به اختلال گسترده‌تر دانست. البته تشخیص آسیب بدون احراز موضوع شرعی معتبر نیست. علم به معروف و منکر از شرایط اقدام شمرده شده است (محقق حلی، ۱۴۰۸ق، ج۱، ص ۳۴۲). این شرط، از یک‌سو مانع اطلاق عنوان منکر بر رفتارهای ناشناخته یا محل اختلاف می‌شود و از سوی دیگر، مداخله را به شناخت معتبر موضوع وابسته می‌سازد؛ بنابراین، آشکارسازی آسیب در منطق فقهی به معنای انگ‌زنی اجتماعی نیست؛ بلکه تشخیص مسئولانه رفتاری است که معیار شرعی و عقلایی آن احراز شده باشد. این محدودیت، نخستین مانع در برابر تبدیل امر به معروف به عاملی برای بی‌نظمی اجتماعی است.

۲.۴. پیشگیری و مهار گسترش آسیب

پس از تشخیص معتبر، مسئله اساسی، نحوه واکنش است. فقه امامیه اقدام اصلاحی را به شرایطی همچون احتمال تأثیر، توانایی و رعایت مراتب مقید کرده است. در این چارچوب، استفاده از مرتبه شدیدتر هنگامی موجه است که مرتبه خفیف‌تر برای اصلاح کافی نباشد (امام خمینی، ۱۴۲۵ق، ج۱، صص ۴۳۴ـ۴۳۸). نتیجه مهم این حکم آن است که شدت مداخله، به خودی خود ملاک امنیت‌سازی نیست؛ ارزش اقدام به تناسب آن با موضوع و امکان اصلاح وابسته است. این معنا با توجه فقهی به توان و شرایط مکلف تقویت می‌شود. در منابع فقهی، مسئولیت امر و نهی برای شخصی که شناخت و توان لازم برای اقدام ندارد، همانند مسئولیت فرد واجد شرایط تلقی نشده است (موسوی خویی، ۱۴۱۰ق، ج۱، صص ۴۷۳-۴۷۴). چنین محدودیتی از دخالت‌های نسنجیده جلوگیری می‌کند. از منظر امنیت اجتماعی، اقدام اصلاحی هنگامی کارکرد پیشگیرانه دارد که خود به پیدایش مفسده شدیدتر منجر نشود. توجه به مفسده، در تعیین شیوه اقدام جایگاه اساسی دارد. در بحث فقهی امر به معروف، احتمال تأثیر و سنجش پیامدهای اقدام در کنار اصل تکلیف مورد توجه قرار گرفته است (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج۱، صص ۲۶۲ـ۲۶۴)؛ بنابراین، اگر اقدامی برای رفع یک منکر، نزاع گسترده‌تر، تضییع حق یا اختلال شدیدتر ایجاد کند، نمی‌توان صرف عنوان امر به معروف را برای توجیه آن کافی دانست. این نکته دقیقاً در محل اتصال فقه امر به معروف و امنیت اجتماعی قرار می‌گیرد: اصلاح اجتماعی باید به‌گونه‌ای انجام شود که هزینه آن از مفسده‌ای که برای رفع آن اقدام شده فراتر نرود. در سطح سیاسی، این ملاحظه اهمیت بیشتری دارد؛ زیرا هرگونه اقدام عمومی می‌تواند آثار گسترده‌تری از رفتار فردی داشته باشد. توجه به مصلحت عمومی، حفظ نظام اجتماعی و جلوگیری از اختلال در مصالح جامعه، از ملاحظات مطرح در بحث شئون اجتماعی و ولایت فقیه است (نراقی، ۱۴۱۷ق، صص ۵۲۹ـ۵۳۶). ازاین‌رو، پیشگیری در منطق فقهی تنها به معنای اقدام سریع نیست؛ بلکه به معنای واکنش به‌موقع، متناسب و اصلاح‌گرایانه‌ای است که احتمال گسترش آسیب را کاهش دهد و خود منشأ آسیب تازه نشود.

۳.۴. تولید مسئولیت‌پذیری، اعتماد و تاب‌آوری اجتماعی

امنیت اجتماعی تنها با کاهش رفتارهای آسیب‌زا تحقق نمی‌یابد؛ کیفیت روابط میان

اعضـای جامعـه نیـز در پایـداری آن اهمیـت دارد. قـرآن کـریم می‌فرمایـد: «وَالْمُؤْمِنُـونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْـضٍ يَـأْمُرُونَ بِـالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَـوْنَ عَـنِ الْمُنْكَـرِ»؛ «مـردان و زنـان مؤمن، برخی ولیّ و یاور برخی دیگرند؛ به‌کار شایسته فرمـان می‌دهنـد و از کـار ناشایسـت بازمی‌دارند» (توبـه، ۷۱). قرار گرفتن امر و نهی در کنار ولایت متقابل، نشان می‌دهـد کـه ایـن فریضه در قرآن در مـتن رابطـه اجتمـاعی و مسـئولیت متقابـل قـرار دارد. ازایـن‌رو، اصـلاح اجتماعی صرفاً وظیفه یک نهاد رسمی نیست و مشارکت مسئولانه اعضای جامعه نیـز در آن موضـوعیت دارد (طبرسی، ۱۳۷۲، ج۵، صص ۵۰ـ۵۲). در عـین حـال، مشـارکت اجتمـاعی بـدون ضابطه مطلوب نیست. در روایت آمده است: «إِنَّمَا هُوَ عَلَى الْقَوِيِّ الْمُطَاعِ، الْعَالِمِ بِـالْمَعْرُوفِ مِنَ الْمُنْكَرِ»؛ «این وظیفه بر عهده توانمندِ مورد اطاعـت و آگـاه بـه معـروف و منکـر اسـت» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج۵، ص ۶۰). دلالت این روایت آن است که مسئولیت اصلاحی با علـم، تـوان و امکان اثرگذاری پیوند دارد؛ بنـابراین، مسـئولیت‌پذیری اجتمـاعی در فقـه، مجـوز دخالـت همگانی و بی‌ضابطه نیست؛ بلکه مشارکتی مسئولانه و مشروط است. از سوی دیگر، امنیـت پایدار به عدالت و رعایت حقوق وابسـته اسـت. در عهدنامـه مالـک اشـتر، اصـلاح مـردم و آبادانی سرزمین در شمار وظایف حکومت قرار گرفتـه اسـت: «وَاسْتِصْـلَاحَ أَهْلِهَـا، وَعِمَـارَةَ بِلَادِهَا» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). این عبارت، اصلاح اجتماعی را در کنـار آبـادانی قـرار می‌دهـد و نشان می‌دهد که کارکرد حکومت تنها دفع تخلف نیست؛ بلکه فراهم کردن شرایط صـلاح عمومی نیز اهمیت دارد. همچنین تأکید عهدنامه بر عدالت در رابطه با مردم، نشـان می‌دهـد که اقتدار حکومتی هنگامی با صلاح اجتماعی سازگار است که با رعایت حق همـراه باشـد (نهج‌البلاغه، نامـه ۵۳). درنتیجه، اعتماد اجتماعی در این بحث نه یک مفهوم مستقل از فقه، بلکـه پیامد قابل انتظارِ رعایت عدالت، حقوق و مسئولیت متقابـل اسـت. اگـر امـر بـه معـروف بـا شناخت صحیح، تناسب، عدالت و رعایت حق همراه باشـد، می‌توانـد حساسـیت اجتمـاعی نسبت به آسیب را حفظ کند و امکان مشارکت اصلاحی را افزایش دهد؛ اما اگر به مداخله بی‌ضابطه، تحقیر یا تضییع حقوق بینجامد، ظرفیت اصلاحی آن تضعیف می‌شـود. ازایـن‌رو، تاب‌آوری اجتماعی را می‌توان در این چارچوب، توان جامعه برای رویـارویی اصـلاحی بـا آسیب، حفظ نظـم هنجـاری و بازگشـت بـه وضـعیت متعـادل پـس از اخـتلال دانسـت، نـه مصونیت مطلق از هرگونه آسیب.

برآیند این تحلیل آن است که ظرفیت امنیت‌ساز امر به معروف و نهی از منکر در سه ویژگی اساسی آن آشکار می‌شود: حفظ حساسیت جامعه نسبت به منکر، محدود کردن مداخله به شرایط و مقتضیات شرعی، و تقویت مسئولیت اصلاحی در چارچوب عدالت و رعایت حقوق. بدین ترتیب، امنیت اجتماعی پیامد خودکار فریضه نیست؛ بلکه هنگامی قابل انتظار است که کنش اصلاحی از شناخت معتبر آغاز شود، متناسب با احتمال تأثیر و مفسده انجام گیرد و در روابط اجتماعی به مسئولیت‌پذیری و حفظ اعتماد عمومی کمک کند. چنین برداشتی، امر به معروف را از یک اقدام صرفاً واکنشی فراتر می‌برد و ظرفیت آن را برای پیشگیری از تثبیت آسیب، حفظ نظم هنجاری و تقویت توان جامعه در رویارویی با اختلالات اجتماعی آشکار می‌سازد.

۵. حدود فقهی و سیاسی امنیت‌سازی

وابسته است که از یک‌سو امکان اصلاح منکر را فراهم می‌کنند و از سوی دیگر از تبدیل اقدام اصلاحی به منشأ مفسده، تعدی به حقوق یا بی‌نظمی جلوگیری می‌کنند. بر این اساس، حدود فقهی امر به معروف را باید بخشی از منطق تأمین امنیت اجتماعی دانست، نه محدودیتی بیرونی و بی‌ارتباط با آن تلقی کرد.

۵ـ۱. رعایت مراتب

فقه امامیه میان اصل وجوب امر به معروف و شیوه اجرای آن تفکیک می‌کند. تحقق تکلیف به شناخت معروف و منکر و احتمال تأثیر وابسته است (محقق حلی، ۱۴۰۸ق، ج۱، صص ۳۴۳ـ۳۴۵). این قید نشان می‌دهد که صرف اعتقاد به نادرستی یک رفتار، برای هر نوع اقدام کافی نیست. موضوع باید شناخته شود و اقدام نیز از امکان عقلایی اصلاح برخوردار باشد. در منابع فقهی، مراتب امر و نهی نیز تابع همین منطق است. در صورتی که مرتبه خفیف‌تر برای تحقق مقصود کفایت کند، توسل به مرتبه شدیدتر توجیه شرعی ندارد (امام خمینی، ۱۴۲۵ق، ج۱، صص ۴۳۴ـ۴۳۸). اهمیت این حکم در بحث امنیت اجتماعی روشن است: مداخله‌ای که بیش از مقدار لازم اعمال شود، ممکن است از اصلاح رفتار به ایجاد تنش اجتماعی تغییر جهت دهد؛ بنابراین، معیار مشروعیت اقدام، قدرت شخص بر اعمال مداخله

نیست؛ بلکه تناسب مداخله با ضرورت اصلاح است. این معنا در بحث فقهی مراتب نیز با توجه به شرایط اقدام تأیید شده است؛ به‌گونه‌ای که مراتب انکار بدون توجه به وضعیت مکلف و پیامد اقدام، قابل اعمال مطلق نیست (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج۱، صص ۲۶۲ـ۲۶۴). از این منظر، رعایت مراتب تنها یک حکم اجرایی نیست، بلکه ابزاری برای کنترل واکنش اجتماعی در برابر آسیب است. هرچه امکان اصلاح با روش کم‌تنش‌تر وجود داشته باشد، توسل به روش شدیدتر با غایت اصلاح و حفظ نظم اجتماعی فاصله بیشتری خواهد داشت. درنتیجه، مراتب فقهی را باید ضمانتی برای جلوگیری از افراط در واکنش دانست. این ضابطه، امر به معروف را از اعمال قدرت بدون حد جدا می‌کند و نشان می‌دهد که امنیت اجتماعی از طریق بیشینه‌سازی شدت مداخله حاصل نمی‌شود، بلکه به انتخاب مداخله‌ای وابسته است که ضمن امکان اصلاح، کمترین آسیب جانبی را ایجاد کند.

۲ـ۵. تناسب مداخله و منع ایجاد مفسده بزرگ‌تر

اصل دوم، توجه هم‌زمان به مصلحت اصلاح و پیامدهای اقدام است. فقه اسلامی، رفع یک منکر را مجوز مطلق استفاده از هر وسیله‌ای قرار نمی‌دهد؛ زیرا وسیله‌ای که خود موجب ضرر یا مفسده شدیدتر شود، با غایت اصلاح سازگار نخواهد بود. در بحث قواعد فقهی، «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ» توجه به ضرر و پیامدهای آن در ارزیابی اعتبار اقدام مورد تأکید قرار گرفته است (حر عاملی، ۱۴۱۲ق، ج۱۷، صص ۳۴۰). اهمیت این اصل زمانی آشکار می‌شود که میان «وجوب مقابله با منکر» و «مشروعیت هر شیوه مقابله» تفکیک شود. ممکن است اصل جلوگیری از یک رفتار نادرست لازم باشد، اما شیوه انتخاب‌شده به دلیل پیامدهای زیان‌بار، فاقد مشروعیت باشد. ازاین‌رو، عنوان مصلحت نمی‌تواند به‌تنهایی مجوز مداخله باشد؛ مصلحت باید در چارچوب قواعد و مقاصد معتبر شرعی سنجیده شود. قاعده لاضرر نیز در همین زمینه اهمیت دارد: «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ». دلالت این قاعده بر نفی اضرار، مانع آن است که اقدام اصلاحی به زیان ناروا علیه دیگری تبدیل شود. از منظر امنیت اجتماعی، اهمیت این قاعده در آن است که مقابله با آسیب نباید به تولید آسیب گسترده‌تر بینجامد. بدین‌ترتیب، تناسب میان موضوع، شیوه اقدام و پیامد آن، بخشی از مشروعیت کنش اصلاحی به شمار می‌رود. این ملاحظه در قلمرو امور عمومی اهمیت بیشتری دارد؛ زیرا

آثار تصمیمات عمومی از محدوده فردی فراتر می‌رود. در مباحث مربوط به ولایت و مصالح عمومی، ضرورت و مصلحت معتبر از معیارهای مهم در تعیین قلمرو تصرفات عمومی شمرده شده است (بحرالعلوم، ۱۴۰۳ق، ج۳، صص ۲۹۰ـ۲۹۶)؛ بنابراین، اقدام حکومتی برای مقابله با منکر نیز نمی‌تواند از سنجش آثار اجتماعی خود بی‌نیاز باشد. از این منظر، مرز میان امنیت‌سازی و تولید ناامنی در «اصل اقدام» خلاصه نمی‌شود، بلکه «شیوه و پیامد اقدام» نیز موضوع ارزیابی است. اگر مداخله‌ای، آسیب محدود را به نزاع گسترده، تضییع حقوق یا اختلال در نظم اجتماعی تبدیل کند، عنوان اصلاح به‌تنهایی نمی‌تواند پیامد آن را توجیه کند. چنین ملاحظه‌ای، مفهوم امنیت‌سازی را از اعمال قدرت جدا کرده و آن را به کنشی متناسب، مصلحت‌سنج و اصلاح‌محور پیوند می‌دهد.

۳ـ۵. تفکیک مسئولیت اجتماعی از اقتدار حکومتی

یکی از مهمترین حدود سیاسی امر به معروف، تمایز میان «تکلیف» و «اختیار» است. وجوب امر به معروف برای مکلفان، به‌خودی‌خود به معنای برخورداری همه افراد از صلاحیت اعمال اقتدار عمومی نیست. منابع فقهی میان اصل مسئولیت مکلف و شئون نیازمند ولایت و صلاحیت تفکیک کرده‌اند و اعمال برخی اختیارات عمومی را به صاحبان صلاحیت مرتبط دانسته‌اند (طوسی، ۱۳۸۷ق، ج۸، صص ۱۵۱ـ۱۵۳). در اندیشه سیاسی اسلامی، اقتدار عمومی نیز باید در چارچوب شریعت اعمال شود. حکومت اسلامی در تلقی فقهی، حکومت قانون و اجرای احکام الهی است و حاکم نمی‌تواند اراده شخصی را جایگزین ضابطه شرعی کند (امام خمینی، ۱۳۷۳، صص ۲۷ـ۳۳)؛ بنابراین، از عنوان امر به معروف نمی‌توان اختیار مستقل و نامحدود برای تصرف در حقوق اشخاص یا اعمال قهر عمومی استنباط کرد. این تفکیک با مبنای ولایت فقیه نیز سازگار است؛ زیرا اعمال ولایت سیاسی به فقاهت، عدالت و رعایت ضوابط شرعی وابسته است (جوادی آملی، ۱۳۷۸، صص ۱۳۱ـ۱۴۵). همچنین محدودسازی قدرت و جلوگیری از استبداد، در اندیشه سیاسی شیعه با اصل مسئولیت حکومت در برابر قانون و مصالح عمومی پیوند خورده است (نائینی، بی‌تا، صص ۵۳ـ۶۷). بر این اساس، دو گزاره باید از یکدیگر جدا بماند: هر مکلف در حدود شرایط شرعی، مسئول امر به معروف است؛ اما هر مکلف صاحب اختیار اعمال اقتدار قهری عمومی نیست. گزاره

نخست از تکلیف شرعی ناشی می‌شود و گزاره دوم نیازمند دلیل مستقل درباره ولایت، صلاحیت و حدود اختیار است. این تفکیک از آن جهت برای امنیت اجتماعی اهمیت دارد که مانع خصوصی‌سازی قدرت عمومی و تبدیل مسئولیت دینی به اقدام خودسرانه می‌شود. درنتیجه، امنیت اجتماعی هنگامی با امر به معروف سازگار است که مسئولیت اصلاحی شهروندان در حدود تکلیف شرعی باقی بماند و اقتدار عمومی تنها از مجرای صلاحیت‌های معتبر اعمال شود. چنین تفکیکی هم امکان مشارکت اجتماعی را حفظ می‌کند و هم از اختلاط تکلیف اخلاقی با اختیار قهری جلوگیری می‌نماید.

۴ـ۵. منع خودسری و رعایت حقوق

آخرین حد امنیت‌ساز امر به معروف و نهی از منکر، صیانت از حقوق اشخاص و جلوگیری از تبدیل اقدام اصلاحی به مداخله خودسرانه است. امر به معروف نمی‌تواند مجوز تجسس، هتک حرمت، اتهام ناروا یا تعرض بدون دلیل به حقوق مشروع اشخاص قرار گیرد؛ زیرا در منطق روایی، این فریضه در پیوند با اقامه فرایض، رفع ظلم و اصلاح امور اجتماعی تعریف می‌شود. امام باقر علیه‌السلام در تبیین جایگاه این فریضه می‌فرمایند:«إِنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ فَرِيضَةٌ عَظِيمَةٌ، بِهَا تُقَامُ الْفَرَائِضُ، وَتَأْمَنُ الْمَذَاهِبُ، وَتَحِلُّ الْمَكَاسِبُ، وَتُرَدُّ الْمَظَالِمُ، وَتَعْمُرُ الْأَرْضُ، وَيُنْتَصَفُ مِنَ الْأَعْدَاءِ، وَيَسْتَقِيمُ الْأَمْرُ»؛ «امر به معروف و نهی از منکر فریضه‌ای بزرگ است که به‌وسیله آن فرایض برپا می‌شوند، راه‌ها امنیت می‌یابند، کسب‌وکارها حلال می‌شوند، مظالم بازگردانده می‌شوند، زمین آباد می‌شود، در برابر دشمنان دادخواهی صورت می‌گیرد و امور سامان می‌یابد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج۵، صص ۵۵ـ۵۶). این روایت، غایت فریضه را در مجموعه‌ای از کارکردهای هنجاری و اجتماعی صورت‌بندی می‌کند و «رد مظالم» و «استقامت امر» را در کنار «تأمین امنیت» قرار می‌دهد. از این منظر، اقدام اصلاحی هنگامی با منطق درونی فریضه سازگار می‌ماند که خود به تولید ظلم، تعرض و بی‌نظمی جدید نینجامد. هرگونه مداخله‌ای که با نقض حقوق اشخاص همراه شود، از غایت اصلاحی فریضه فاصله می‌گیرد و نمی‌تواند تنها با استناد به‌عنوان امر به معروف مشروعیت پیدا کند. همین محدودیت در حوزه اقتدار عمومی نیز در عهدنامه مالک اشتر آشکار می‌شود. امام علی علیه‌السلام در تنظیم نحوه رویارویی حاکم با

تجاوز می‌فرمایند: «وَإِنْ أَحَدٌ مِنْهُمْ جَنَحَ لِلْعُدْوَانِ فَاحْمِلْ عَلَيْهِ، وَلَا تُسْرِفْ فِيهِ»؛ «و اگر یکی از آنان به تجاوز گرایید، در برابر او بایست، ولی در آن زیاده‌روی مکن» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). قید «وَلَا تُسْرِفْ فِيهِ» نشان می‌دهد که حتی مقابله با تجاوز نیز از حدود عدالت و تناسب خارج نمی‌شود. ازاین‌رو، مقابله با رفتار نادرست، خود نمی‌تواند به مجوز تجاوز متقابل تبدیل شود. این اصل، تفاوت میان «اصلاح» و «سلطه» را روشن می‌کند. اصلاح در منطق فقهی باید به رفع منکر، حفظ حق و سامان‌یافتن روابط اجتماعی بینجامد؛ اما اگر اقدام اصلاحی موجب تعرض ناروا به حیثیت، مال، جان یا حقوق مشروع اشخاص شود، عنوان امر به معروف به‌تنهایی مشروعیت آن را اثبات نمی‌کند. رعایت حقوق در این چارچوب، محدودیتی بیرونی بر امنیت‌سازی محسوب نمی‌شود، بلکه یکی از شرایط درونی اعتبار و کارآمدی آن را تشکیل می‌دهد. بر پایه این مبانی، حدود فقهی و سیاسی امنیت‌سازی را می‌توان در چهار اصل مرتبط دنبال کرد: رعایت مراتب، تناسب مداخله با مفسده و مصلحت، تفکیک مسئولیت اجتماعی از اقتدار عمومی و صیانت از حقوق اشخاص این اصول نشان می‌دهند که امر به معروف و نهی از منکر در منطق فقه سیاسی، مجوز مداخله نامحدود نیست، بلکه تکلیفی مقید به شناخت، احتمال تأثیر، تناسب، صلاحیت و عدالت به شمار می‌رود. از این منظر، نسبت امر به معروف و امنیت اجتماعی هنگامی تبیین‌پذیر می‌شود که کنش اصلاحی هم‌زمان از گسترش آسیب جلوگیری کند و مانع تبدیل مداخله به عامل جدید ناامنی شود. فقه با تعیین مراتب، توجه به مفسده، محدود کردن اقتدار به صاحبان صلاحیت و الزام به رعایت حقوق، سازوکار حفظ این تعادل را فراهم می‌کند. بدین‌سان، امنیت اجتماعی مطلوب از مسیر حذف هرگونه اختلاف یا افزایش بی‌حد مداخله حاصل نمی‌شود، بلکه از اصلاح آسیب در محدوده حق، عدالت و صلاحیت مشروع تحقق می‌یابد.

نتیجه‌گیری

بررسی نسبت امر به معروف و نهی از منکر با امنیت اجتماعی در فقه سیاسی اسلام نشان داد که این فریضه، فراتر از یک تکلیف فردی، ظرفیت اجتماعی لازم برای صیانت از نظم هنجاری، حقوق عمومی و اصلاح روابط جمعی را فراهم می‌کند؛ بااین‌حال، این ظرفیت

به‌صورت خودکار از اصل مداخله حاصل نمی‌شود، بلکه تحقق آن به کیفیت، مشروعیت و حدود مداخله وابسته می‌ماند. تحلیل مبانی قرآنی و روایی نشان داد که مسئولیت متقابل مؤمنان، دعوت به خیر، جلوگیری از گسترش منکر، عدالت و اصلاح اجتماعی، زمینه مشارکت اجتماعی در پاسداری از نظم عادلانه را فراهم می‌کنند. تمایز میان «آسیب اجتماعی»، «ایمنی» و «امنیت اجتماعی» نیز در تبیین این نسبت نقش اساسی ایفا می‌کند. آسیب به اختلال و وضعیت زیان‌بار اجتماعی اشاره می‌کند، ایمنی مصونیت در برابر خطر مشخص را نشان می‌دهد و امنیت اجتماعی ثبات، آرامش، صیانت از حقوق و استمرار مطمئن زندگی جمعی را دربرمی‌گیرد. بر این اساس، کاهش یک آسیب یا دفع یک خطر، به‌تنهایی امنیت اجتماعی را محقق نمی‌کند؛ زیرا تقویت امنیت اجتماعی هنگامی تحقق می‌یابد که فرآیند اصلاح، هم‌زمان حفظ حقوق، اعتماد و نظم مشروع اجتماعی را تأمین کند. صورت‌بندی تحلیلی ظرفیت امنیت‌ساز امر به معروف و نهی از منکر بر پیوند چهار مؤلفه «مسئولیت اجتماعی، شروط فقهی مداخله، مصلحت عمومی و صلاحیت حکومت» استوار می‌شود. مسئولیت اجتماعی، مشارکت اصلاحی را فعال می‌کند؛ شروط فقهی، حدود و مشروعیت مداخله را مشخص می‌سازد؛ مصلحت عمومی، پیامدهای اجتماعی اقدام را در ارزیابی وارد می‌کند؛ و صلاحیت حکومت، مرز مسئولیت عمومی افراد با اعمال اقتدار رسمی را تعیین می‌نماید. نوآوری این صورت‌بندی در آن است که ظرفیت اجتماعی فریضه را نه به‌عنوان اثری مستقیم، بلکه به‌مثابه ظرفیتی مشروط و تنظیم‌شده برای امنیت‌سازی تبیین می‌کند. رعایت مراتب، تناسب، احتمال تأثیر، منع مفسده بزرگتر و صیانت از حقوق، صرفاً قیود محدودکننده فریضه محسوب نمی‌شوند، بلکه اثر امنیتی آن را نیز شکل می‌دهند. ازاین‌رو، هر مداخله‌ای که با عنوان امر به معروف موجب نزاع، بی‌نظمی، تضییع حقوق یا تضعیف اعتماد عمومی شود، صرفاً به دلیل انتساب به این فریضه، کارکرد امنیت‌ساز پیدا نمی‌کند. ظرفیت امنیت‌ساز فریضه زمانی تحقق می‌یابد که مسئولیت اجتماعیِ ضابطه‌مند، در چارچوب عدالت، مصلحت عمومی و صلاحیت مشروع حکومت، به اصلاح هنجاری و تقویت اعتماد و انسجام اجتماعی بینجامد. بر این مبنا، فقه سیاسی اسلام امنیت اجتماعی را حاصل تنظیم مشروع روابط عمومی و صیانت هم‌زمان از نظم، حقوق و مسئولیت اجتماعی می‌داند، نه صرفاً پیامد کاهش آسیب یا افزایش مداخله تلقی می‌کند.

منابع

* قرآن کریم.

نهج‌البلاغه. ترجمه و شرح محمد دشتی. قم: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین، ۱۳۷۹.

ابن‌منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). لسان العرب (ج۹). بیروت: دار الفکر للطباعة والنشر والتوزیع.

ابن‌ماجه، محمد بن یزید. (۱۴۱۸ق). سنن ابن‌ماجه (ج۲). بیروت: دار الفکر للطباعة والنشر والتوزیع.

امام خمینی، سیدروح‌الله. (۱۴۲۵ق). تحریر الوسیلة (ج۱). قم: مؤسسة النشر الإسلامی.

امام خمینی، سیدروح‌الله. (۱۳۷۳). ولایت فقیه؛ حکومت اسلامی. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

امام خمینی، سیدروح‌الله. (۱۳۷۶). کشف اسرار. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

بحرالعلوم، سیدمحمد. (۱۴۰۳ق). بلغة الفقیه (ج۳). تهران: مکتبة الصادق.

جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۷۸). ولایت فقیه؛ ولایت فقاهت و عدالت. قم: اسراء.

جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۱). مفاتیح‌الحیات. قم: اسراء.

حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۱۲ق). وسائل الشیعة (ج۱۶، ۱۷). قم: مؤسسة آل البیت لإحیاء التراث.

حلی، علامه حسن بن یوسف. (۱۴۱۳ق). تذکرة الفقهاء (ج۱، ۹). قم: مؤسسة آل البیت لإحیاء التراث.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). مفردات ألفاظ القرآن (ج۲). بیروت: دار القلم.

شریعتی، علی. (۱۳۹۰). امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی. تهران: نشر قلم.

شهید ثانی، زین‌الدین بن علی. (۱۴۱۳ق). مسالک الأفهام إلی تنقیح شرائع الإسلام (ج۱). قم: مؤسسة المعارف الإسلامیة.

طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن (ج۲، ۵). تهران: ناصر خسرو.

طبری، محمد بن جریر. (۱۴۲۲ق). جامع البیان عن تأویل آی القرآن (ج۱۱). بیروت: دار الفکر.
طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن (ج۳، ۷، ۲۰). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
طوسی، شیخ محمد بن حسن. (۱۳۸۷ق). المبسوط فی فقه الإمامیة (ج۸). تهران: مکتبة المرتضویة.
قرائتی، محسن. (۱۳۷۷). امر به معروف و نهی از منکر. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
قرطبی، محمد بن احمد. (۱۳۸۴ق). الجامع لأحکام القرآن (ج۴، ۶). قاهره: دار الکتب المصریة.
کدیور، محسن. (۱۳۷۶). نظریه‌های دولت در فقه شیعه. تهران: نشر نی.
کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). الکافی (ج۵). تهران: دار الکتب الإسلامیة.
ماوردی، علی بن محمد. (۱۴۰۵ق). الأحکام السلطانیة. قاهره: دار الحدیث.
محقق حلی، جعفر بن حسن. (۱۴۰۸ق). شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام (ج۱). قم: مؤسسة اسماعیلیان.
مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴). تفسیر نمونه (ج۱۱). تهران: دار الکتب الإسلامیة.
مکارم شیرازی، ناصر. (۱۴۲۱ق). أنوار الفقاهة (ج۳). قم: مؤسسة النشر الإسلامی.
مطهری، مرتضی. (۱۳۵۸). پیرامون جمهوری اسلامی. تهران: صدرا.
مطهری، مرتضی. (۱۳۶۲). نهضت‌های اسلامی در صد ساله اخیر. تهران: صدرا.
موسوی خویی، سیدابوالقاسم. (۱۴۱۰ق). منهاج الصالحین (ج۱). قم: مؤسسة الخوئی الإسلامیة.
نائینی، محمدحسین. (۱۳۷۸). تنبیه‌الامة و تنزیه‌الملة. تهران: انتشارات طه.
نراقی، ملا احمد. (۱۴۱۷ق). عوائد الأیام. قم: مؤسسة النشر الإسلامی.
نجفی، محمدحسن. (۱۴۰۴ق). جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام (ج۲۱). بیروت: دار إحیاء التراث العربی.
واعظی، احمد. (۱۳۸۱). حکومت اسلامی. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
Cook, Michael. *Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
Hallaq, Wael. *The Impossible State: Islam, Politics, and Modernity's Moral Predicament*. New York: Columbia University Press, 2013.

Kamali, Mohammad Hashim. *The Middle Path of Moderation in Islam: The Qur'anic Principle of Wasatiyyah*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

Lewis, Bernard. *The Political Language of Islam*. Chicago: University of Chicago Press, 1988.